

Inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de strijd tegen het terrorisme. Blessing in disguise?

BOB DE GRAAFF^[1]

De positie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de strijd tegen terrorisme is niet onverdeeld gunstig. Op het eerste oog lijkt voor hen het zogenaamde nieuwe terrorisme^[2] een blessing in disguise te zijn geweest: hun personele omvang is groter geworden, hun bevoegdheden zijn uitgebreid, zij staan in het middelpunt van de belangstelling en kunnen op aanmerkelijk meer sympathie rekenen dan twintig, dertig jaar geleden. Toch is het niet allemaal rozengeur en maneschijn.

Juist de omvangvergroting van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten dreigt ze nog bureaucratischer te maken dan ze toch al zijn.^[3] Er komen nieuwe hiërarchische lagen bij, die hun functioneren trager maken. Bovendien zijn in verschillende landen, als gevolg van het terrorisme in het algemeen of door geslaagde aanslagen, reorganisatieprocessen op gang gebracht die een bedreiging voor het werk in uitvoering vormen.^[4] Het is het gevolg van de gebruikelijke reflex van politici, die menen dat reorganisaties getuigen van daadkracht, terwijl de problemen veelal niet zijn veroorzaakt door de organisatie *an sich*, maar door de organisatiecultuur van extreme compartimentering en geheimhouding, waardoor informatie onvoldoende werd geaggregeerd. Anders gezegd, waardoor het ontbrak aan *connecting the dots*, zoals de Amerikanen het noemden na de aanslagen van 11 september 2001.^[5]

Die behoefte om daadkracht te tonen is mee veroorzaakt door de enorm toegenomen publieke belangstelling voor geheime diensten in de strijd tegen het terrorisme. Ten tijde van de Koude Oorlog was het publiek, in het bijzonder in kleinere landen, geneigd de geheime diensten hun werk in alle beslotenheid te laten verrichten. Sommigen vonden dat je maar beter zo min mogelijk over die diensten kon praten en dat je moest doen alsof ze niet of nauwelijks bestonden. Anderen vonden dat zulke diensten zo klein mogelijk dienden te blijven en zo min mogelijk bevoegdheden hoorden te hebben. De oogst van een jaar lang verzamelen van persberichten over de nationale diensten van een land als Nederland leidde in die decennia in Nederland tot een schrale oogst van enkele krantenknipseltjes. Tegenwoordig levert één dag depouilleren van de kranten meestal een gelijke opbrengst op.

De keerzijde van die publieke belangstelling is dat zij van inlichtingen- en veiligheidsdiensten verlangt dat zij een aanslag als de laatste voorkomen. Net zoals het verkeerd is voor generaals zich voor te bereiden op een nieuwe oorlog door te denken dat de vorige zich zal herhalen, zo is het dat voor terrorismebestrijders. Wanneer zij zich bijvoorbeeld voorbereiden op een aanslag op een metro- of een treinstation, omdat dat het geval was met de laatste aanslag, dan

kunnen terroristen verrassend uit de hoek komen met een totaal ander doelwit. Door de grote publieke belangstelling dreigen inlichtingen- en veiligheidsdiensten dus reactief te worden in plaats van de proactieve *early-warning*-systemen die zij zouden moeten zijn.^[6]

De altijd weer opkomende vraag na een terroristische aanslag luidt namelijk: hadden de geheime diensten dat niet kunnen voorkomen? Daarin kennen het grote publiek en een deel van de politici zulke diensten een almacht toe waarover zij niet beschikken en ook niet zouden moeten beschikken. Zo vonden velen in Nederland dat de honderdvijftig potentiële terroristen, waarvan sprake was in de nasleep van de moord op Theo van Gogh, rond de klok onder surveillance zouden moeten staan. Maar dat zou duizenden mensen kosten en als het aantal mogelijke terroristische daders maar iets zou groeien, zou een dermate omvangrijk apparaat van verspieters en volgers nodig zijn dat een politiestaat niet ver meer weg was.

Door de grote publieke belangstelling dreigen inlichtingen- en veiligheidsdiensten reactief te worden in plaats van proactieve early-warning-systemen.

Maar het probleem is nog veel groter. Terroristen van de eenentwintigste eeuw zijn iets anders dan spionnen uit de tweede helft van de twintigste. Tussen 1945 en 1990 was het onder controle houden van spionage een relatief eenvoudige en vaak routinematige zaak.^[7] Rekrutering geschiedde in veel gevallen *top-down*. Bekend was wie vanuit de ambassade of een andere vertegenwoordiging van een Warschau-pactland spionage verrichtte. Het was voldoende een heimelijke observatiepost tegenover zo'n gebouw in te richten en ter plekke een volgploeg paraat te houden. Daarna kon het spel van contraspionage beginnen.

Veel van het eenentwintigste-eeuwse terrorisme van eigen bodem gebeurt door zelfrekrutering en groepsvorming op lokaal niveau.^[8] Zie maar eens te achterhalen in welke huiskamer een groepje jongeren aan het radicaliseren slaat. En dan zijn er nog mogelijke terroristische acties die buiten de landsgrenzen worden voorbereid. Want anders dan het terrorisme van de ETA, de IRA, de Rote Armee Fraktion of de Rode Brigades van de jaren zeventig en tachtig is het huidige terrorisme veel meer transnationaal van karakter.^[9] Als er al geen organisatorische verbindingen bestaan, dan is er in elk geval sprake van een gedeelde ideologie of van

een gezamenlijke inspiratiebron. Al Qaida is een merknaam geworden die door bewegingen van Noord-Afrika tot in Zuidoost-Azië is geadopteerd.

Kennisneming van al die bewegingen vergt een veel grotere hoeveelheid kennis van talen, culturen en religies dan nodig was tijdens de Koude Oorlog. Op de sites van inlichtingen- en veiligheidsdiensten komt men dan ook tal van vacatures voor specialisten op die terreinen tegen.^[10] Zo'n overhaaste werving brengt risico's mee. Er kunnen mollen worden gerekruteerd of mensen wier loyaliteit gemakkelijk verschuift.

Dat was bijvoorbeeld het geval met een tolk van de Nederlandse Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD), die is veroordeeld omdat hij stukken van zijn dienst op de deurmat liet ploffen van juist diegenen die het object van onderzoek waren.^[11] Tijdens het proces tegen hem bleek nog eens – en die situatie is niet uniek voor Nederland – dat er zich grote achterstanden ophoopten bij het vertaalwerk. Aan die werkwijze hebben we niets. We willen niet over drie maanden horen dat we de aanslag van morgen hadden kunnen aflezen uit informatie die er al wel was, maar die nog niet vertaald was. Waar we behoefte aan hebben, is *real time intelligence*.

En het wordt juist steeds moeilijker die tot stand te brengen. Ook een reflex van politici na aanslagen is namelijk om de bevoegdheden van geheime diensten uit te breiden, bijvoorbeeld bij het af luisteren van telefoongesprekken of het mee lezen met e-mailberichten. Als die bevoegdheden erg veel worden uitgebreid, loopt men echter het risico dat de hooiberg alleen maar groter wordt en het vinden van enkele spelden navenant lastiger. Het is vergelijkbaar met de situatie waarin een van mijn studenten bij mij zakt voor een tentamen en ik tegen hem of haar zou zeggen: 'Nou, nu krijg jij van mij een hele bibliotheek en met behulp daarvan verwacht ik dat je over twee weken wél slaagt.'

Onvoldoende inzicht

Dit alles wordt nog erger doordat feitelijk zo weinig bekend is over een aantal centrale punten van het hedendaagse terrorisme. Ik beperk mij hier omwille van de ruimte even tot het islamistische terrorisme.

Ten eerste weten we niet goed in hoeverre religie nu werkelijk de inspiratiebron is of dat het voornamelijk als een stijlmiddel moet worden beschouwd.

Er zijn zelfs serieuze auteurs die menen dat als we enkele islamistische woorden en begrippen uit de boodschappen van bijvoorbeeld Ayman al-Zawahiri, de tweede man van Al Qaida, weglaten, we in feite met marxistisch gedachtegoed van doen hebben.^[12] Lange tijd is ook gemeend dat terrorisme een aantal grondoorzaken, zogenaamde *root causes*, had, als absolute of relatieve deprivatie, uitsluiting, vernedering en dergelijke, maar op die benadering komt steeds meer kritiek.^[13] Anderen wijzen op grote overschot-

ten van kansarme jongemannen, een demografisch verschijnsel.^[14] Weer anderen wijzen zelfverheerlijking, narcisme en het streven naar roem aan.^[15]

Waarschijnlijk gaat het om een mix van dat alles, maar dat maakt een adequate en op individuen en individuele situaties toegesneden aanpak natuurlijk alleen maar moeilijker. Het betekent ook dat inlichtingen- en veiligheidsdiensten niet de enige instanties zijn die het beleid op dit terrein maken. Ministeries voor wonen, werken en integratie bemoeien zich intensief met situaties waarvan zij menen dat zij bijdragen tot radicalisering. Ministeries van Defensie doen mee aan wat de Amerikaanse regering heeft betiteld als de *war on terror* enzovoort. Dat veelvoud van instanties die een rol spelen, bevordert natuurlijk niet de eenheid van beleid en biedt geen onverdeelde uitzicht op een overwinning in de strijd tegen terrorisme.^[16]

Bovendien verschillen de inzichten over het te bestrijden fenomeen bij verschillende instanties.

Er is een breed gedeelde opvatting dat een van de radicaliseringsbronnen het salafisme of wahabbisme is, een islamitische stroming die de terugkeer naar de (geloofs)praktijken van de zevende eeuw bepleit, toen Mohammed en zijn directe volgelingen de islam te zwaard verspreidden.^[17] Salafisten laten zich opdelen in diverse typen. Zo zijn er de

politieke salafisten en de niet-politieke. Die eerste stroming laat zich weer verdelen in typen die geweld prediken en zij die dat niet doen. Onder de geweldsaanhangers zijn er op hun beurt weer die menen dat het geweld of de *jihad* uitsluitend gerechtvaardigd is in traditionele moslimgebieden, maar anderen menen dat het ook mag worden geïmplementeerd in de westerse wereld.

De vraag is hoe degenen die radicaliseren, zich door die verschillende stromingen bewe-

gen: radicaliseren zij stapje voor stapje van de ene variant naar de andere, doen zij dat met sprongetjes, met een hinkstap-sprong en waarom stagneert het proces bij de ene wel en bij de andere niet? En hoe oprecht zijn moslims die beweren dat zij de *jihad* hebben afgezworen en zich in het vervolg uitsluitend nog maar met prediking of zending (*dawa*) willen bezighouden? Is dat misschien slechts een tactisch manoeuvre? En moet de overheid zich daar dan misschien weer niet zo druk over maken, omdat het opschuiven van de geweldshorizon van deze voormalige *diehards* gelijkstaat aan de ontwikkeling vanuit het communisme naar een reformistische socialisme?

Probeer uit die begripsverwarring nog maar eens wijs te worden. In Nederland is de AIVD met zijn onderscheidingen inmiddels aangeland in het stadium van de neoradicalen.^[18] Erg verhelderend is het allemaal niet. En de situatie wordt er nog lastiger op doordat de bescherming van de nationale veiligheid steeds meer een gelegenheid is die niet op nationaal niveau haar belangrijkste werkterrein vindt, maar óf ver weg in gebieden zoals Afghanistan en Pakistan óf op lokaal niveau, waar de processen van radicalisering plaatsvinden en gedetecteerd moeten worden. We zien daarbij herhaaldelijk dat er sprake is van verschillen in

Feitelijk is er weinig bekend over een aantal centrale punten van het hedendaagse terrorisme.

duiding tussen het nationale niveau, dat spreekt van radicalen of extremisten, en het lokale niveau, waarop benamingen als hangjongeren, jeugdproblematiek en dergelijke meer in zwang zijn.

In die verwarrende situatie is het begrijpelijk dat overheden een blik over de grenzen werpen en proberen te ontdekken hoe andere regeringen het probleem hebben opgelost. De zoektocht naar *best practices* neemt ongekende vormen aan, maar het is maar de vraag of het overnemen ervan tot *best outcomes* leidt.

De groepen waar het om gaat zijn zeer divers. In het Verenigd Koninkrijk gaat het bijvoorbeeld in de eerste plaats om Pakistani, in Spanje en Nederland om Marokkanen, in Frankrijk om Algerijnen, België had zijn Tunesische connectie, en in Duitsland gaat het om een etnisch allegaartje, inclusief autochtone bekeerlingen.

En de situatie onder de bestrijders is al net zo divers. In Duitsland is een van de grootste organisatorische moeilijkheden de bevoegdhedenverdeling tussen de nationale staat en de zestien *Länder*. In Nederland is het bijvoorbeeld de traditionele stammenstrijd tussen de Ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken. Op verschillende manieren wordt geprobeerd een vorm van coördinatie tot stand te brengen, maar veelal leidt de coördinatie tot nieuwe complicaties, onder meer doordat de traditioneel bestaande inlichtingen- en veiligheidsdiensten geconfronteerd met zulke ontwikkelingen, de hakken in het zand zetten. Zo wisten de belangrijke inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de Verenigde Staten buiten het Department for Homeland Security te blijven.^[19]

Er is de afgelopen jaren meer internationale samenwerking tussen inlichtingen- en veiligheidsdiensten tot stand gekomen in de strijd tegen terrorisme dan menig een voor mogelijk had gehouden, maar het is nog altijd niet genoeg. Het delen van concrete inlichtingen heeft veelal nog vooral een bilateraal karakter.^[20] En delen van inlichtingen met bepaalde regimes in het Midden-Oosten kan tot ethische problemen leiden.

Het voordeel van de terroristen

Intussen is het aantal terroristen niet alleen over tientallen landen verspreid, maar terroristische bewegingen omvatten ook tienduizenden aanhangers. Dat werkt de wet van de grote getallen in de hand. Als men de terroristen als muizen beschouwt en hun bestrijder als de kat, dan krijgt de kat het steeds moeilijker.

Toen Britse instanties in 1985 op het partijcongres van de Conservatieven in Brighton tijdig een bom onschadelijk wisten te maken die bedoeld was voor premier Thatcher, liet de IRA weten dat de Britse autoriteiten ditmaal geluk hadden gehad, maar zij waren gewaarschuwd: zij moesten altijd geluk hebben en de IRA slechts éénmaal.^[21] Dat is de essentie van het kat-en-muisspel van terroristen en contra-terroristen.

En hoe meer terroristen er zijn en hoe wijder verspreid over de aardbol, hoe lastiger het zal zijn het verschijnsel volledig te elimineren. Lokaal beperkte organisaties zoals de IRA of de ETA, die op enig moment in de tijd niet meer dan enkele honderden actieve leden telden, hebben het zo'n halve eeuw uitgehouden. Dus waarom zou dat niet ook gelden voor wijder verbreide en grotere organisaties? En de tijd is in het voordeel van de terroristen. Hoe verder de tijd voortschrijdt hoe gemakkelijker de inzet van massavernietigingswapens wordt en hoe minder mensen daarvoor nodig zijn en dus hoe geringer de kans op detectie vooraf. Financiën spelen voor terroristen bovendien nauwelijks een rol meer. De aanslagen van '9/11' kostten een half miljoen dollar, die van Madrid en Londen enkele tienduizenden euro's. Met elke euro die de terroristen uitgaven voor die aanslagen richtten zij voor vele honderduizenden euro's schade aan.^[22] De maatregelen die in het kader van de voorkoming van aanslagen worden genomen, kosten eveneens een massa geld. De vervroeging van de komst van passagiers naar het vliegveld in verband met uitgebreide security-checks met een halfuur, kost alleen al in de Verenigde Staten op jaarbasis vijftien miljard aan de economie.^[23]

Daar komt nog eens bij dat terroristen het nieuwe medium van het internet optimaal benutten, onder meer voor propagandadoeleinden. Met hun constructie van vernedering en achterstelling die met geweld ongedaan gemaakt moet worden, bieden zij een helder narratief.^[24] Het Westen, dat in de Koude Oorlog zo bekwaam had weten uit te leggen dat een democratie beter was dan een dictatuur en kapitalisme te prefereren viel boven communisme, staat nu met de mond vol tanden. Want al te hard 'democratie' roepen richting het Midden-Oosten durven de meeste regeringen niet; de vrees is veel te groot dat daardoor juist fundamentalisten en radicalen aan de macht komen; de zogenaamde superieure mensenrechten raken in diskrediet door de grote aantallen (burger)slachtoffers in Irak en Afghanistan sinds de Verenigde Staten daar victorie hebben gekraaid, door de praktijken in de gevangenis van Abu Ghraib, door Guantánamo Bay, door het *outsourcen* van martelingen, door het goedpraten van eigen martelpraktijken, door ontvoeringen en geheime vluchten met gevangenen.

Bovendien: hoe geloofwaardig is de roep om verbreiding van democratie over de aardbol als in het kader van de strijd tegen terrorisme de burgerlijke vrijheden op het thuisfront aan banden worden gelegd? En die zo vaak aangehaalde scheiding van kerk en staat, die het Westen in positieve zin zou onderscheiden van de islamitische wereld? Wel, die scheiding bestaat niet in het Verenigd Koninkrijk en Scandinavië, net zo min als het gebrek eraan volledig is in de islamitische wereld.

Black propaganda, een redelijk wijdverbreid fenomeen in de Koude Oorlog, is in een informatiemaatschappij als de huidige moeilijk uit te oefenen, gesteld al dat men het zou

***Als men de terroristen
als muizen beschouwt
en hun bestrijder als
de kat, dan krijgt
de kat het steeds
moeilijker.***

willen. De kansen op weerlegging zijn te groot, de risico's op ontdekking eveneens.

Te breed, te veel, te vroeg

Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat het veranderingstempo van terroristische organisaties veelal groter is dan de reactietijd die inlichtingen- en veiligheidsdiensten nodig hebben.^[25] Telkens opnieuw vindt er verandering van samenstelling van terroristische groepen plaats, veranderen methoden en doelwitten van aanslagen, en is er een variëteit aan ultieme doelstellingen.^[26]

Uit een begrijpelijke angst te laat te zijn ontwikkelt zich bij inlichtingen- en veiligheidsdiensten nog sterker dan gebruikelijk een behoefte om vroegtijdig tendensen tot radicalisering waar te nemen.

In Nederland is dat bijvoorbeeld het geval met de zogenaamde brede benadering, die niet alleen wil focussen op

de fase waarin mensen daadwerkelijk geweld willen gebruiken, maar op het radicaliseringstraject erheen. Het gevaar daarvan is evenwel dat inlichtingen- en veiligheidsdiensten zich ontwikkelen tot een gedachtepolitie.^[27]

Op mondiaal niveau leidt deze angst tot een rechtvaardiging van een *pre-emptive strike* en tot een steeds lagere tolerantiegraad voor zogenaamde *failed states* of staten met *failed governance*; daar dreigen zich namelijk kweekvijvers, broeiesten en oefenterreinen voor terroristen te ontwikkelen. Tegelijk wil de ironie dat interventies in zulke gebieden relatief gemakkelijk te entameren zijn, maar moeilijk tot een goed einde te brengen, zoals de Amerikaanse regering bijvoorbeeld heeft ervaren met interventies in Libanon, Somalië, Afghanistan en Irak.

Kortom, het dreigt een lange oorlog te worden, zonder duidelijk uitzicht op een overwinning voor de terrorismebestrijders.^[28]

NOTEN

- [1] Hoogleraar terrorisme en contraterrorisme bij het departement Bestuurskunde van de Universiteit Leiden, directeur van het Centrum voor Terrorismen en Contraterrorismestudies bij de Campus Den Haag van diezelfde universiteit, en Socrates-hoogleraar voor politieke en culturele reconstructie bij de Universiteit Utrecht. Zijn oratie, uitgesproken op 22 januari 2008 en getiteld *De wetenschapper en de spin. Over de (on)mogelijkheid van toekomstverkenningen ten aanzien van radicalisering en terrorisme*, verschijnt binnenkort als brochure.
- [2] Over het nieuwe terrorisme zie bv. W. Laqueur, *The New Terrorism. Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Londen, 2001; *idem*, *No End to War. Terrorism in the Twenty-First Century*, New York, 2003; Ch.W. Kegley (red.), *The New Global Terrorism. Characteristics, Causes, Controls*, Upper Saddle River, NJ, 2003; G.E. Schweitzer en C.D. Schweitzer, *A Faceless Enemy. The Origins of Modern terrorism*, Cambridge, MA, 2002; J. Stern, *The Ultimate Terrorists*, Cambridge, MA, 1999; L. Brock en B. Schoch, "Was ist das neue an Internationalen Terrorismus?" in: B. Schoch, C. Hauswedell en Chr. Weller (red.), *Friedensgutachten 2002*, Münster, 2002, p. 33-42; D. Claridge, "Exploding the Myths of Superterrorism", in: M. Taylor en J. Horgan (red.), *Future of Terrorism*, Londen, 2000, p. 133-148; Th. Copeland, "Is the 'New Terrorism' Really New? An Analysis of the New Paradigm for Terrorism", in: *Journal of Conflict Studies* 2000, vol. 21 nr. 2, p. 7-27; Chr. Dishman, "Trends in Modern Terrorism", in: *Studies in Conflict and Terrorism* okt.-dec. 1999, vol. 4, p. 357-362; I. Duyvesteyn, "How 'New' is the New Terrorism?", in: *Studies in Conflict and Terrorism* 2004, vol. 27 nr. 5, p. 539-544; B.M. Jenkins, "The New Age of Terrorism", in: Kamien (red.), *Handbook*, p. 117-130; Th.R. Mockaitis, *The 'New' Terrorism. Myths and Reality*, Westport, CT/Londen, 2006; P. Saerens, *Klassiek terrorisme versus al-Qaeda*, licentiaatsverhandeling Sociale Wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven, 2006; D. Tucker, "What is New about the New Terrorism and How Dangerous is it?", in: *Terrorism and Political Violence* 2001, vol. 13 nr. 3, p. 1-14; D. Zimmermann, *The Transformation of Terrorism. The 'New Terrorism', Impact Scalability and the Dynamic of Reciprocal Threat Perception*, Zürich, 2002.
- [3] Vgl. L. Lustgarten en I. Leigh, *In from the Cold. National Security and Parliamentary Democracy*, Oxford, 1994, p. 411; M. Herman, *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge, 1997, p. 336.
- [4] Zie bv. R.A. Posner, *Preventing Surprise Attacks. Intelligence Reform in the Wake of 9/11*, Stanford, CA, 2005; R.D. Steele, "Crafting intelligence in the aftermath of a disaster", in: *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 2002, vol. 15 nr. 2, p. 161-178.
- [5] Zie bv. '9/11 Chair: Attack Was Preventable', CBS News, 17 december 2003.
- [6] Vgl. B. de Graaff, 'Kabinet vraagt en verwacht te veel van AIVD', in: *NRC Handelsblad*, 16 februari 2005.
- [7] B. de Graaff en C. Wiebes, "In Harer Majesteits Geheime Dienst", in: *NRC Handelsblad*, 5 februari 1994.
- [8] Vgl. M. Sageman, *Understanding Terror Networks*, Philadelphia, 2004.
- [9] B. de Graaff, "Wie wint de 'war on terror'?", in: *Justitiële Verkenningen* mei 2004, jg. 30, nr. 3, p. 62.
- [10] Zie b.v. N. Grimm, "Intelligence agencies' officers lacking in foreign language skills", *ABC Online*, 23 juli 2004; T. Frieden, "Report: FBI getting lost in translations. Half-million hours of intelligence material not yet in English", *CNN.com*, 27 september 2004; D. Eggen, "FBI Agents Still Lacking Arabic Skills. 33 of 12,000 Have Some Proficiency", in: *Washington Post*, 11 oktober 2006; J. Meeus en J. Schoorl, "AIVD slordig met bewijs terrorisme", in: *De Volkskrant*, 8/9 januari 2005; "Word Warriors. Translators fill gap in war on terrorism", in: *The Billings Gazette*, 8 mei 2005.

- [11] J. Parachini, P. Wilson en D. Aaron, "Defeating the Global Jihadist Movement", in: D. Aaron (red.), *Three Years After. Next Steps in the War on Terror*, Santa Monica, CA, 2005; D. Jehl, "CIA Ponders shortage of Arabic experts", in: *International Herald Tribune*, 8 juni 2005; J. Meeus en J. Schoorl, *l.c.*
- [12] Zie bv. T. Quiggin, "Jihad isn't about religion; If you cut out the Koranic quotes from jihadists' writing their views sound remarkably like political revolutionaries who have come before them", in: *Ottawa Citizen*, 20 september 2007.
- [13] Zie bv. T. Bjørge (red.), *Root causes of terrorism. Myths, Realities and Ways Forward*, Londen, 2005; J. Franks, *Rethinking the Root Causes of Terrorism*, Londen, 2006; K. von Hippel, "The Roots of Terrorism: Probing the Myths", in: *The Political Quarterly* aug. 2002, vol. 73, p. 25-39; E. Bakker, "Zin en onzin van de zoektocht naar oorzaken van terrorisme", in: *Internationale Spectator* nov. 2004, jg. 58, nr. 11, p. 542-547; M. Crenshaw, "The Causes of Terrorism. Past and Present", in: Ch.W. Kegley Jr. (red.), *The New Global Terrorism. Characteristics, Causes, Controls*, Upper saddle River, NJ, 2003, p. 92-105.
- [14] G. Heinsohn, *Söhne und Weltmacht. Terror im Aufstieg und Fall der Nationen*, Zürich, 2006; B. Nichiporuk, "Regional Demographics and the War on Terrorism", in: *RUSI Journal* feb. 2003, vol. 148, nr. 1, p. 22-29; A.K. Riemer, *Demographic Obstacles to Stability in the Middle East: The Case of Turkey*, Athene, 1999, p. 1-13; H. Urdal, *The Devil in Demographics: The Effect of Youth Bulges on Domestic Armed Conflict*, Washington D.C., 2004.
- [15] A. Borowitz, *Terrorism for self-glorification. The Herostratos Syndrome*, Kent/Londen, 2005; B. de Graaff, *Something in the air. Terrorisme als kunst*, Den Haag, 2007.
- [16] Zie bv. D. Priest, "Iraq New Terror Breeding Ground. War Created Haven, CIA Advisers Report", in: *Washington Post*, 14 januari 2005.
- [17] Zie bv. F.J. Buijs, F. Demnat en A. Hamdy, *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*, Amsterdam, 2006.
- [18] AIVD, *Radicale dawa in verandering, de opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland*, Den Haag, 2007.
- [19] B.v. L.S. Strickland, "Analytic Myopia, Data Disintegration and Homeland Insecurity", in: *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology* aug./sept. 2004, vol. 30, nr.6; B.B. Tussing, "Sharing Information for Homeland Security: Overcoming Obstacles of Technology, Process and Culture", in: *Center for Unconventional Security Affairs Occasional Paper no. 3*, januari 2004; G.F. Treverton, "Use history to reshape intelligence gathering", in: *SFGate.com*, 4 juli 2004; K. DeYoung, "A Fight Against Terrorism – and Disorganization", in: *Washington Post*, 9 augustus 2006.
- [20] B. de Graaff, "25 Reasons Why Intelligence and Security Agencies Run the Risk of Losing the War on Terror", in: I. Pretelj (red.), *The Fight Against Terrorism and Crisis Management in the Western Balkans*, Amsterdam, 2008, p. 60.
- [21] B. Hoffman, *Inside terrorism*, New York, 2006, p. 254.
- [22] T. Sandler, D.G. Arce en W. Enders, "Transnational Terrorism", Challenge Paper voor Copenhagen Consensus 2008, 6 maart 2008, p. 20.
- [23] J. Mueller, "Reactions and overreactions to terrorism", Paper at the 25th Anniversary Conflict Studies Conference, "Terrorism in History: The Strategic Impact of Terrorism from Sarajevo 1914 to 9/11", Centre for Conflict Studies, University of New Brunswick, 14-15 oktober 2005, p. 7.
- [24] T.S. Thomas en W.D. Casebeer, *Violent Systems: Defeating Terrorists, Insurgents and Other Non-State Adversaries*, 2004, p. 84.
- [25] L. Davis e.a., "Terrorism and Intelligence Reform", in: D. Aaron (red.), *Three Years After. Next Steps in the War on Terror*, Santa Monica, CA, 2005, p. 30.
- [26] Zie b.v. "Europe's Changing Terrorist Profile", in: *Washington Post*, 12 maart 2007; G. Kepel en J.-P. Milelli (red.), *Al-Qaida dans le texte*, Parijs, 2005; Anoniem, *Through our Enemies' Eyes*, Washington DC, 2003.
- [27] Vgl. "The risks of the (overly) broad-based approach in Dutch counterterrorism policy", in: NCTb, *Radicalisation in broader perspective*, Den Haag, 2007, p. 49-58 (ook verschenen als: "Les risques inhérents à la nature (trop) globale du contre-terrorisme Néerlandais", in: NCTb, *La radicalisation dans une perspective élargie*, Den Haag, 2007, p. 53-62); *idem*, "AIVD werpt zijn netten te ver uit", in: *NRC Handelsblad*, 12 oktober 2007.
- [28] "Terrorism Expert Says War on Terrorism May Take Years", <http://cryptome.org/rand081303.htm>; A. Rathmell, "Building Counterterrorism Strategies and Institutions: The Iraqi Experience", in: Aaron (red.), *Years*, p. 52. De Amerikaanse National Security Strategy sprak van een "global enterprise of uncertain duration", geciteerd in S. Power, "Our War on Terror", in: *The New York Times*, 29 juli 2007; Chr. Coker, "The Long War. The Transatlantic Rift", in: D. Hansen en M. Ranstorp (red.), *Cooperating Against Terrorism. EU-US Relations Post September 11*, Stockholm, 2007.

Hier komt de titel van het nummer • **Discussie**